

A
NEMZETKÖZI JOG ELMÉLETE

KANT PHILOSOPHIÁJA SZERINT.

Dr MEDVECZKY FRIGYES

EGYETEMI MAGÁNTANÁRTÓL.

(Olvastatott a II. osztály 1881. január 10-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint.

Kant philosophiai tanainak belső jelentősége és hatása mainap alig szorul közelebbi bizonyításra. A königsbergi gondolkodónak philosophiája egy század óta határozta meg a nagyobbszerű philosophiai munkálat irányát és jellegét. Tanainak fontosságát bizonyítja ama befolyás, melyet nemcsak a szorosabb értelemben vett philosophiai munkálatokra, hanem az egyes tudományok körében mutatkozó törekvésekre is gyakoroltak.

Jóllehet Kant közvetetten követői nem működtek tanának szellemében, sőt különféle tekintetben hamisították azt; hatását mindazonáltal tartósan nem akadályozhatták meg. A tudomány különböző rétegeiben való serény, speciális kutatás haladása, mely a philosophiai hyperspeculatio korszakára vonatkezett és tágabb köröket teljesen elidegenített a philosophiai problémákkal való foglalkozástól, több gondolkodó törekvésével találkozott, kik ama meggyőződésüket fejezték ki, hogy vissza kell térni Kanthoz és az általa kifejtett, de csak részben megoldott problémákhoz, és hogy a munkálkodása által csak előkészített vagy szükségessé vált föladatokat megfejtését tudományos módszerekkel kell véghezvinni.

A természettudományok részéről alapfogalmaik, ismeretalapjaik, a legfontosabb hypothézisek összefüggése a Kant-féle ismeret-theoriával és természet-philosophiával, kiváló bűvárok által el lett ismerve, a kiknek fölfedezései és önállóan megállapított theoriái részben korszakot alkottak. Az alapelvek e megegyezéséről nevezetes physikusok, anatomok, physiologok munkái adnak fölvilágosítást. Alig szükséges az u. n. Kant-Laplace-féle theoriára, Kant ismerettani alapelveinek megerősítésére az érzékphysiologia terén történt kutatások által, az organismusok fejlődéstanának alapvonalaira, az

anthropológiához tartozó adatokra, a zoológiai kutatások által megerősített és kiegészített teleológiai fölfogásra, valamint Kant egyes munkáiban előforduló számos argumentációra utalni, melyek részben vagy teljesen igazoltattak empirikus kutatás és exact calculus által vagy pedig a tudományos munkálkodás beuristikus elvei gyanánt ismertetnek el.

Ha a tudományos kutatás több ízben kénytelen eredményeinek megegyezését a Kant tanaiban előforduló elvekkel és hypothezisekkel constatalni és kitűnő természetbúvárok nem egyszer hivatkoznak Kantra vagy utalnak előmunkálataira: a pbilosobiai munkálatoknak még nagyobb mérvben kell a Kant tanával való foglalkozásra indítani.

És valóban nemcsak Kant tanítványai, hanem azok sem mellőzhetik tanainak beható tanulmányozását, kik ellenkező álláspontokból kísérlik meg a philosophiai föladatok, nevezetesen az ismerettani problémák megfejtését. Már ama körülmény is, hogy az újabb philosophiai munkák nagyobb és nem jelentéktelen része az ismeret-keoria tárgyaival foglalkozik, tanúskodik Kant tanainak befolyásáról a legújabb philosophia fejlődésére.

Az ismerettan igen terjedelmes irodalma csak egyik fokmérője a Kant befolyásának, mert ez a logika és a psychologia, valamint a pbilosobiai munkálkodás többi rétegeiben mutatkozó törekvésekre is kiterjed. A pbilosobia nevezetes történetírói a Kant tanaira fordított beható kutatásaik és tanrendszerének terjedelmes előadása és bírálata által ismerik el e befolyást. Sőt létezik külön Kant-philologia is, melynek érdemét azok is elismerik, kik elveiknél fogva Kant tanaival ellenkeznek. A polémiái munkák sokasága is tanúskodik e pbilosobia hatásáról a jelenkor tudományos törekvéseire.

E befolyás főleg a »Kritik dér rémén Vernunft« című munkában, valamint a Kant logikai, ismerettani, antkropologiai, természetpkilosobiai műveiben kifejtett elveken alapszik. Ez értelemben Kant bírálói újabb időben nem alaptalanul tekintik az előbbi munkát pbilosobiai fejlődése tetőpontjának, noha ortkodox utódai, a philosoph saját szándékára hivatkozva, a »Kritik dér praktischen Vernunft« elsőségét vitatták.

Elismerhetjük, hogy a »Kritik der reinen Vernunft« a leg-tökéletesebb és legélelműbb Kant összes munkái közt. Azonban nem szabad megfélemedkeznünk arról, hogy Kant munkálkodását az ismeret-theoria és a természetphilosophia alapjaival nem tekintette befejezettnek, hanem azt csak az ethikai problémák megfejtése által vélte bevégezhetőnek. Sőt annyira az ethika megalapításának tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget, hogy néha épen alapvető dolgozatait csak előmunkálatnak látszik tekinteni, midőn az erkölcsi akaratot (mint a legfőbb jót) minden ismeretnél magasabbra helyezi.

Az erkölcsi akarat e föltétien nagyrebecsülése képezi Kant egyéniségének és tanrendszerének ethikai elemét. Ez határozza meg működésének jellemét, noha nem igazolja az újabb empirismus egyes képviselőinek azon állítását, hogy Kant amaz ethikai tendentia által elvesztette volna a »Kritik der reinen Vernunft« kidolgozásában nyilatkozott elfogulatlanságát. E bírálók Kant amaz alkalmi megjegyzésére szoktak hivatkozni, hogy a hit biztosítása czéljából a tudást meg kellett semmisítenie. Ez által azt vélik kimutatni, hogy a philosoph egész elmélete különös ethikai és pedig vallásos tendentia által eleve van meghatározva.

Midőn ez érv által a »Kritik der reinen Vernunft« eredményeinek tudományos jelentőségét vonják kétségbe, úgy látszik, hogy egyfelől valamely hozzájáruló intentiót kifejező megjegyzésnek, kelletlenül nagyobb jelentőséget tulajdonítanak; másfelől pedig az esetre is, hogy amaz intentió valóban a szerző eredeti és egyedüli szándékát képezte volna, nem veszik tekintetbe azt, hogy az emberiség fejlődéstörténetében nem egyszer jöttek létre a legjelentékenyebb fölfedezések s vívmányok, habár az eredeti intentió csekélyebb vagy épen elérhetetlen czélra irányult.

A hozzájáruló ethikai érdek döntő érvet ugyan nem szolgáltat az elméleti vizsgálat helyessége ellen, azonban Kant tanrendszere ethikai irányzatának kiemelését nem rosszai-ba tjük.

Mindenesetre helyes amaz állítás, hogy Kant ethikáját nem tekinthetjük aggkora munkájának, mely nem függ össze tanrendszerének alapjával és legjelentékenyebb részével, sőt

liogy úgy a gondolkodó saját szándéka, mint a munka belső jelentősége szükségessé teszi az ethika beható tanulmányozását és elfogulatlan megbecslését, mindazokra nézve, kik e philosoph tanait rendszeres összefüggésükben meg kívánják érteni.

E tekintetben eddig kevés történt. Az ismeretlen a psychologia s a logika terén folyó alapvető munkálatok annyira igénybe veszik a gondolkodók érdekét, hogy az ethikai problémákkal vajmi kevesen foglalkoznak.

Kant ethikai tanainak tanulmányozása előfeltételét képezi tanrendszere megértésének és igazságos bírálásának, de egyszersmind előmozdíthatja az ethikai problémák önálló vizsgálatát is. Itt mindenképp előtérbe jön a »Kritik dér praktischen Vernunft« jön tekintetbe, melynek formális alapelvét talán egy később megkísérlett ethikai *canon* sem fogja nélkülözhetővé tenni. Továbbá a többi ethikai dolgozatok is bírnak bizonyos jelentőséggel, különösen a »Metaphysik dér Sitten« című munka.

A mennyiben Kant ethikája az újabb művekben vizsgálat tárgyát képezi, majdnem kizárólagosan a »Kritik dér praktischen Vernunft« gondolatmenete jön tekintetbe. Többi ethikai dolgozatairól ritkábban van szó. A »Metaphysik dér Sitten« című terjedelmes műnek ama része, mely a jogphilosophiát tárgyalja, legkevésbé foglalkoztatja a philosoph bírálóit.

Jóllehet a kritika e munkában mindenképp az aggkor nyomait látja, mert nem találja ama nagyszerű élelművészetet, melyet a gondolkodó geniusa földadata magaslatán, főmunkájában tanúsított. Azonban az is tagadhatatlan, hogy e munka egyes részei nincsenek híjával ama ritka élelművészetnek, mely az újkori philosophia legjelentékenyebb művét alkotta; sőt túlzás nélkül állíthatni, hogy e munka egyes részleteinél fogva igényt tarthat eredményeinek méltánylására a jogphilosophia részéről.

Nem valószínű, hogy ama philosoph tana, ki az ethika gyökeres átalakítására és teljes önállóságának megállapítására törekedett, ki az általa fölfedezett formális alapelvet minden emberi törekvés egyetemes törvényévé igyekezett tenni, a jogphilosophiára hathatós befolyást ne gyakorolhasson.

És valóban Kant ethikája már alapjában és első terve-

zetében tökéletlen volna, ha alapelve a jogfilozófiában nem alkalmazhatatnák. Ez ok indítá Kantot a jogtan metaphysikai elemeinek kidolgozására, melyek a »Metaphysik der Sitten« első és egyszersmind jelentékenyebb részét képezik.

A szorosabb értelemben vett etika alapelvei a »Kritik der praktischen Vernunft« című munkában adattak elő. Az erkölctan metaphysikai elemeiben főleg csak ez elvek alkalmazása egyes esetekre van megkísértve.

Az utóbbi munka nagyobb mérvben viseli az aggkor nyomdokait, mint a jogfilozófia.

A »Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre« című munkának dispositiója nem feddhetlen. A rendszeres kidolgozás szoros összefüggését és belső tökélyét, melyek a philosoph főműveit kitüntetik, több ízben nélkülözzük. Egyes elvi jelentőséggel bíró kérdések csak felületesen érintvék. A dispositió és az irány hanyagságát egyes fejezetekben a saját-ságos architektonikához való ragaszkodás nem teszi jóvá.

Nem is akarjuk Kant művét, mint rendszerei' es egészet, a jogfilozóphok nagyobb és részletesebb szakmunkáival összevetni. Csak egyes részleteinek jelentőségét kívánjuk méltányolni. Ezek nem kerülhetik el az elfogulatlan vizsgálók ügyeimét.

Így a jogtudomány egyes alapfogalmainak Kant által megkísérlett elemzése, igényt tarthat a jogfilozóphok figyelmére.

A jog fogalmának definitiója, általános és tisztán formális jelleme daczára, a jogfogalom legjobb értelmezései közé sorolható.

Epén klasszikusnak nevezhetnők ama theoriát, mely az intelligibilis birtok (possessio intelligibilis) és az érzéki birtok (possessio sensibilis) közti különbséget állapítja meg. E theoriát a megkülönböztetés élességénél fogva a római jog klasszikusainak értelmezéseivel lehetne összevetni. A házassági jog leszármaztatása, megjegyzései a jogok megszerzését illetőleg, az eredeti birtokközösség fölfogása, melyet ő (ellentétben a tulajdonjog és a modern communismus egyes Íróihoz) nem ténynek, hanem az ész regulatív eszméjének tekint: mindannyi bizonyosságai jogfilozóphiai kísérleteiben is tanusi-

tott éleselmjűségének. Ezek újabb időben, főleg csak amaz írók részéről vétettek tekintetbe, kik a tulajdonjog történetével és elméletével foglalkozva, Kant idetartozó véleményeit megáttámadták.

Bár mennyire méltányoljuk Kant adatait a magánjog philosophiájákok, jogtanának második része, mely a nyilvánjogot és különösen a népek jogát is tárgyalja, még nagyobb mérvben veszi igénybe tudományos érdekünket.

Ez érdek annál jogosultabb, minthogy a szorosabb értelemben vett jogphilosophiai dolgozatok legnagyobb részben a magánjoggal foglalkoznak. Az utóbbi tényt megérthetővé teszi ama kiváló fontosság, melylyel a római jog klasszikusai a jogphilosophia részére mindeddig bírtak, és ama befolyás, melyet fejlődésére gyakoroltak.

Az államjog régi idők óta foglalkoztató a pkilosopkokat. Törekvésük célja azonban rendesen majd valamely eszményi állam vagy állam-ideál kényelmes constructiója, majd bizonyos politikai rendszer — leginkább a fennálló rendszer — érdekében kezdett tanszerű agitatio vala. Az államjog philosophiája sem az idealistikus constructiónak, sem az agitátorok álokoskodásainak tudományos jelentőséget nem tulajdoníthat. Kant kísérletének azonban annál nagyobb jelentőséget tulajdoníthatni, minthogy az államjogot a jog általános etbikai fundamentumára alapítja. Kiváló érdekekkel bír kísérletének ama része, mely a büntetőjog pkilosopkiáját tárgyalja, annál inkább, miután a jogpbilosophok többnyire épen e tárgyra aránylag kevesebb gondot fordítanak. Jóllehet Kant a nyilvánjog tárgyára vonatkozó nézetei különféle tekintetben szükségessé teszik az eligazítást; a büntetőjog elmélete, melyet jogtanában kifejtett, alig tarthat számot az újabb theoretikusok rokonszenvére; mindazáltal az elfogulatlan tudományos bírálat e vizsgálataitól sem fog megtagadni minden jelentőséget.

Kiváló érdekekkel bír különösen a népek jogának elmélete, mely Kant philosophiai jogtanának utolsó részét képezi. Az etbikai problémákkal behatóan foglalkozó philosophok érdeke, végtére szükségképen a jogphilosophia és a jogfejlődés végproblémájára szokott irányulni. Mindazonáltal a legkiválóbb gondolkodók is csak ritkán bocsátkoztak a probléma

mélyebb vizsgálásába. Kant, áthatva a feladat egész fontosságától, élete alkonyán, mintegy fáradhatlan szellemének végső erőmegfeszítésével kísérti meg a probléma megfejtését. Jóllehet a megfejtés nem sikerült; de mindenesetre sikerült bizonyos formulákat kifejtene, melyeknek későbbi kísérleteknél hasznát vehetnők.

A positivizmus képviselői azt szokták hangsúlyozni, hogy a népek jogában (a mennyiben legalább a theoriában létezik) mainap még túlnyomó a philosophia, hogy a tényleges nemzetközi jognak kizárólagosan a congressusok határozatain, a megerősített szerződéseken kell alapulnia. Kant megjegyzéseiből eléggé kitűnik, hogy ő sem vélte a tényleges nemzetközi jogot egyenest ethikai postulatumok alapján megvalósíthatni. Saját nyilatkozatai bizonyítják, hogy az emberi cselekvés indokai iránt a népek együttlétében nem csalódott. Azonban bármi kevéssé volt hajlandó az emberi természetet eszményíteni és veleszületett társadalmi erényekkel fölszerelni, annyira meg volt győződve a polgárosult népek jogtudatának haladó fejlődéséről. A népek jogát álláspontjából nem tényleges, hanem erkölcsileg követelt jognak tekintette; nem ténynek, hanem postulatumnak tekinti azt, melynek teljesítését a fejlődő jogtudat követeli és a melyre a kultúrnépek társadalmi életének természeti fejlődése is czéloz.

Fülfogása szerint a nemzetközi jog tényleges kezdetei csak csiráit, nem pedig alapját képezhetik a népek jogának. A philosophiai munkálatnak azonban nagy jelentőséget tulajdonít, mert a tényleges jog irányelveinek kifejtését tekinti főadatának.

Ez értelemben nála a nemzetközi jog philosophiája az emberi élet reál viszonyaira alkalmazott ethikának mintegy végeredményét képezi. Az ethika alapelvének csak azon esetre van universális érvénye az egész emberiségre nézve, ha egyfelől erkölcsi készítés létezik a népek joga problémájának fölvetésére, ha másfelől a megfejtés formáinak kifejtése lehetséges.

A probléma fölvetése föltétien követelés, mely Kant ethikája formaszzerű és egyetemes alapelvéből ered. A meg-

fejtés formaszerű föltételeinek kimutatása képezi a népek joga filozófiai elméletének főadatát.

A kérdéstétel eleve jellemzi Kant álláspontját. Nem az a kérdés: vajjon általán lehetséges-e a megfejtés; hanem: miképen, azaz milyen előfeltételek alatt válik lehetségessé, sőt szükségessé?

A tényleges nemzetközi jog fejlődése századunkban, a jogalkotás anyagának gyarapodása, valamint ama tény, hogy a nemzetközi szokásjognak bizonyos, általán elismert elvei, egyes gyakorlati tények, határozatok, állami szerződések stb. kitűnő írók által rendszeres összefüggésben adattak elő, vagy éppen törvényszerkesztési kísérletre használtattak föl; semmiképen sem teszik fölöslegessé a jogfilozófia által megállapítandó heuristicus elveket és normatív törvényeket. Minthogy e munkára kevesen vállalkoznak és sikeres teljesítésére csak rendkívüli tehetségű gondolkodók hivatvák, nem lesz fölösleges, Kant adatait a nemzetközi jog filozófiájához közelebről megvizsgálni.

Ez adatok a jogtan utolsó fejezetében (»Metaphysik der Sitten. 1797.« I. rész), a »Vöm Verhältniss der Theorie zür Praxis im Völkerrecht. 1793.« című polémiái értekezésben, végre a »Zum ewigen Frieden (Ein philosophischer Entwurf. 1795.) című érdekes műben foglalvák.

A jogtan utolsó fejezete (»Metaphysik der Sitten« I. rész) részletes deductió nélkül előrebocsátja a nemzetközi jog filozófiájának elemeit és általános vázlatban fogalmazza a népek jogának problémáját. A nemzetközi jog elméleti és gyakorlati jelentőségéről szóló polémiái értekezés inkább alkalmi nyilatkozat, mely főképen történetfilozófiai szempontból vitatja a probléma megfejtésének lehetőségét. A »Zum ewigen Frieden« című nagyérdekű munkában a népek joga filozófiájának alapelvei részletesebben tárgyalvák. E műben egyes formulák is vannak megállapítva, melyeknek alkalmazása a tényleges nemzetközi jogban nem mondható lehetetlennek.

A jogtanban Kant mindenekelőtt a népek jogát az államok jogának (egymásközi viszonyukban) nyilatkoztatja.

Azért inkább az államok jogának (*jus publicum civitatum*) nevezné el.

Ilyen jog előre fölteszi, hogy a természeti szabadság állapotában, mely folytonos háború-állapotnak tekinthető, minden államnak (mint erkölcsi személynek) három eredeti joga van, úgymint: a háborúhoz *való* jog, a háborúban *való* jog, végre a *háború után való* jog, vagyis ama jog, melynélfogva az állam föladatavá teszi a háborúállapotból kilépni és állandó békeállapotot létrehozni.

E theoria elemeit a következő tételekben lehet összefoglalni:

1. A természeti állapotban az államok vagy népek hasonló viszonyban vannak, mint az egyes személyek, azaz nem állnak jogszerű viszonyban. Itt csak az erősebb joga határoz.

2. Ez állapot háborúállapot, noha a tényleges ellenségeskedés nem tarthat folyvást. Az egyes nem pauaszkozhatik jogtalanságról, mert ez állapot magában véve jogtalanság. Szomszédállamok tehát kötelesek ez állapotból kilépni.

3. A népek egyesülése (egy eredeti társadalmi szerződés eszméje szerint) szükséges. Ez egyesülés legközelebbi célja nem beavatkozás a belügyekbe, hanem külső támadások elleni kölcsönös védelem.

4. Ez egyesülés nem bírhat az állam *souverain* hatalmával, hanem csak a társulat jellemével, melyet felmondani és megújítani lehet. A részvevőknek jogukban áll a háborúállapotba való visszaesést megakadályozni.

Ha a népek jogának elmélete a való viszonyokat tekintbe veszi, első sorban meg kell állapítania ama föltételeket, melyek már a természeti állapotban lehetővé teszik a *successiv* átmenetet a jogállapotba. A jogállapot fejlődése szükségképen a természeti állapotban kezdődik. Valamint a magánjogi, úgy a nemzetközi jogi viszonyokban is ideiglenes érvényű jogelvek és jogszokások szükségképen megelőzik a végleges érvénnyel bíró jogot.

Ez értelemben szólnak a nemzetközi jog írói a háború jogáról, ellentétben a béke jogához. Erre utal Grotius Hugó

alapvető művének címe: »De jure belli ac pacis.« Szoros értelemben ott, a hol a nagyobb erő határoz, jogról szó sem lehet. Azért mondák a régiek: Inter arma silent leges. Csak tágabb (különös) értelemben létezik *jus belli*.

Ez mintegy a jog előtt létező jog, vagyis ama föltételek öszlete, melyek a tulajdonképi jogállapot fejlődését lehetővé teszik és előmozdítják. Ez értelemben veti föl a népek jogának elmélete a következő kérdést: Vájjon bizonyos föltételek[^] alatt a háborúnak van-e jogcíme, létezik-e a háborúhoz való jog? Továbbá amaz esetre, hogy jogosult háború létezik, meg egyezőleg el kell-e ismerni bizonyos határokat, melyek túllépése minden jogot lehetetlenné tenne?

E kérdéstételből Kant elméletében három föladat ered. A *jus belli* szempontjából ugyanis létezik: háborúhoz való jog, háborúban való jog és háború *után* való jog.

A háborúhoz való jog két előföltéten alapszik. Az első államjogi, a második — nemzetközi jogi alappostulatum.

Mindenekelőtt az a kérdés: mi jognál fogva használhatja az állam saját alattvalóit más államok ellen viselt háborúban, vagyonuk és életök veszélyeztetése mellett?

A második kérdés az: mely föltételek alatt lehet valamely államot háborúra kényszerüm? — Kant mindenekelőtt amaz állítás ellen tiltakozik, hogy az uralkodónak joga volna alattvalóit, mint saját tulajdonát fölhasználni és elhasználni.

Noha az állami rend előmozdítja a népesség, valamint az értékek szaporodását, az embert sohasem szabad az állam csinálmányának tekinteni. Az embert, Kant szerint, sohasem szabad pusztá eszköznek, sőt mindig önczélnak kell tekinteni, mert az államban mindenkor mint törvényhozó szerepel. E minőségben nemcsak a háborúhoz általában, hanem minden egyes hadüzenethez szabad beleegyezését kell adnia. Csak e föltétel alatt rendelkezhetik az állam veszélyes szolgálátával. Szóval: magának a népnek kell törvényhozói által a háborút elhatározni; miután (Kant államjogi elmélete szerint) a nép mindenkor a tulajdonképi felség (souverain).

A második postulatum így hangzik: Más állam ellen jogszerű ok nélkül hadat indítani nem szabad. Jogszerű okot csakis a saját lét veszélyeztetése szolgáltat. Itt nyilvánul a

jus belli sajátos, a *jog exact* fogalmával nehezen megegyeztethető jelleme, mely némileg a vésvédelem jogára emlékeztet. A háború/ms *való* jog terjedelme azonban már eleve nagyobb, minthogy nemcsak a tényleges sértés, hanem már az önálló állami lét fenyegetése által is létrejön.

A jogszerű összefüggésben nem levő államok természeti viszonyában csak erőszak által lehet sértett jogokat védelmezni, miután perlekedésnek ez állapotban nincs helye. A tényleges sértés és a fenyegetés szolgáltathatnak jogot a háborúra. A fenyegetés valamely állam fenyegető hadikészületében vagy csupán annexiók által növekedő fenhatalmában (*potentia tremenda*) állhat. Ezekre alapszik az úgynevezett *jus praeventionis*.

A fenyegetőző fenhatalom magában véve a támadás előtt is sértheti a gyengébb állam jogait. Ezen alapú Kant szerint az egymásra ható államok egyensúlyának joga. Ha valamely állam önállósága vagy integritása van veszélyeztetve, ennek megvédésére a háború szükségessé válhatik. A mi a tényleges sértést illeti: a megtámadás mindenütt, a hol békés úton nem lehet elégtételt szerezni, forbátjogot ad a sértett résznek, nevezetesen a hadüzenet nélkül történt béketörés is.

Kant a hadakozó államok viszonyát a szerződő felek viszonyával hasonlítja össze, a mennyiben a két fél hallgatólag kijelenti, hogy illetén módon akar jogához jutni.

A mennyiben háborúhoz való jog általán létezik, mindenkor egyetlen egy jogalapot foglal magában: az állami lét, önállóság és integritás megvédését. Ez értelemben a *jus belli* szerint csak várháborúnak van jogcíme.

Ez elv nagy jelentőséggel bír a háborúban való jogra nézve.

Kant megjegyzése: hogy e jog képezi a népek jogának tulajdonképi tárgyát, csak a tényleges nemzetközi jog kezdetére vonatkozik, nem pedig ama tökéletesb nemzetközi jogra, melyre az emberek legnemesebb törekvései céloznak. Épen a legnagyobb nehézségnek nevezi, ama törvénytelen állapotban törvényt gondolni. A háborúban való jog, úgy látszik, eleve *contradictio in adjecto*. Mindazonáltal létezik egy elv, melyre a háborúban való jogot a népek jogának cél-

jával megegyezőleg alapíthatni. A háború oly elvek szerint viseltessék, melyek mindenkor lehetővé teszik a természeti állapotból való kilépést és az illető államok közti jogszerű viszony létesülését.

Mínthogy a *jus belli* csak a védőháború jogcímét ismeri el, független államok közt sem büntető háború (*bellum punitivum*), sem kiirtó háború (*bellum internecinum*), sem hódító háború (*bellum subjugatorium*) joggal nem bírhat.

A megtámadott államnak minden védőeszköz meg van engedve, azok kivételével, melyek a személyiség jogát megsemmisítik vagy az állandó béke létesítését eleve lehetetlenné tennék. A népek jogának eszméjével ellenkezik minden eszköz, mely megsemmisítené azon bizalmat, mely nélkül őszinte béke nem jöhet létre.

Ha ellenségek közt minden meg volna engedve, csakis gúnyolódással szólhatnánk a háborúé«?! való jogról, vagy a népek jogáról.

A *háború után való* jog a békés viszony helyreállítását követeli bizonyos, mindkét részről elfogadott föltételek alatt. A háborúköltségek megtérítésének követelése (Kant szerint) utólagos büntetéssel azonos, és ennél fogva jogtalan volna. Tártyilagóabb ama megjegyzése, hogy a legyőzött állam polgárai sohasem veszthetik el szabadságukat; hogy továbbá az amnestia és a foglyok kicserélése a békekötés fogalmából következik.

A háború *után* való jog határos a béke jogával. Minden népnek joga van létét háború által védelmezni, de egyszerűsmind jogában áll a békeállapotban maradni, ha léte nincs veszélyeztetve. Háborúra kényszeríteni nem szabad. A béke jogához tartoznak: a semlegesség, a kezesség, a *coalitio* jogai.

Minden államnak jogában áll semlegesnek lenni, ha a más népek hadakozásában való részvétel érdekeinek és a nép akaratának nem felel meg; sőt joga van, esetleg semlegessége érdekében kezességről is gondoskodni és más államokkal védőszövetséget kötni a béke biztosítása céljából.

Érdekes Kant megjegyzése az *igazságtalan ellenséget* illetőleg.

Eleve nyilvánvaló dolog, hogy e kifejezés (tekintettel a természeti állapotra) pleonasmus. A természeti állapot magá-

bán véve az igazságtalanság vagy jogtalanság állapota. Tekintettel a népek jogának eszméjére azonban, az volna *igazságtalan (jogtalan) ellenség*, a kinek szóban vagy tetteleg nyilvánított akarata oly elvet árul el, mely által, ha általános szabálynak tekintenék, a békeállapot lehetetlenné válnék és a természeti állapot megörökítenék. Ide tartozik Kant szerint a szerződések megszegése is, mely a népek szabadságát és közös érdekeit veszélyezteti. Ilyen cselekedet eo ipso jogot ad a háborúra.

E jog nem engedi meg az illető állam megsemmisítését vagy tartományainak felosztását. Az illető népet semmiféle ürügy alatt önállóságától megfosztani nem szabad. Lehet azonban oly alkotmány elfogadására kényszeríteni, mely a jogszerelem ismétlésének elejét veszi.

A jogtan alapkövetelménye ez: Egyes emberek, népek, államok lépjenek ki a természeti állapotból és törekedjenek a jogállapot létesítésére. Ez állapot létrejövetele előtt az egyesek úgy mint a népek joga, tehát minden a háborúban szerzett állami tulajdon is, csupán ideiglenes. Valamint az egyes emberek joga csak a polgári társadalomban, az államban válik végleges joggá, úgy a népek és az államok joga is csak az államok *egyesülésében* birhat végleges érvénnyel.

Kant eleve tiltakozik egy universális állam vagy világállam lehetősége ellen. Ilyetén állam kormányzását és védelmezését nem tartja lehetségesnek. Ez alkalomnál az örök békét, mely saját nyilatkozata szerint a népek jogának végcélját képezi, kivihetetlen eszmének nevezi. Azonban egyúttal kijelenti azt is, hogy ama politikai elvek, melyek az államok egyesületeire czéloznak, semmiképen sem kivihetetlenek. Sőt az emberek és államok kötelességének nevezi létesítésüket. Ilyen állam-egyesületeket nézete szerint állandó államcongressusok által lehetne létesíteni. Ez alkalommal a múlt században működő Haagi gyülekezetekre utal, melyeket mintegy a nemzetközi jog létesülése kezdetének látszik tekinteni.

Jóllehet Kant azért nem fejti ki egyes tételeinek végkövetkezményeit, mert attól tartott, hogy elméletét bizonyos államphilosophok *utópiával* fogják összevetni. A megszorító

föltételekre nagy súlyt fektet. És valóban alig lehetne állítani, hogy elméletében a *jogképző tényekkel* keveset gondol.

Ez elmélet szerint a népek jogának eszméjét az államok egyesülete, államcongressusok által lehetne létesíteni. melyek az egyes vitákat mintegy rendes per útján intézhetnék el. A föld összes népeinek békés, noha nem épen barátságos egyesületének észszerű eszméje (Kant szerint) nem philanthropikus (etbikai), hanem jogi elv.

E theoriában a népek jogát a világpolgári jog egészíti ki, mely szerint bizonyos általános törvények lehetővé tennék, hogy az egyik állam egyes polgárai a másik állam polgárainak ellenségeskedés nélkül közlekedésre vagy összeműködésre ajánkozhatnak. E jog alapján a természeti állapotban uralkodó általános »hostilitas« helyett általános »hospitalitas« jöhetne létre.

A visszaélés lehetősége nem törülheti eb azon jogot, melynélfogva minden állam polgárai meglátogathatják más népek országait és megkísérthetik a más népekkel való békés közlekedést. E jogból nem következik más országok elfoglalásának jogosultsága.

Kant különösen tiltakozik mindazon indokok ellen, melyeket az annexió vagy a colonisatio igazolásául szoktak felhozni. Ilyenek pl. a kultúra előmozdítása, műveletlen népek megtérítése, a haza megszabadítása romlott elemektől. Mert mindeme vélhetőleg jó szándékok, úgymond, nem moshatják le az igazságtalanság mocskát az alkalmazott eszközökben!

A jogtant a gyakorlati ész ama tilalma fejezi be, mely az imperativus categoricus alkalmazását a népek jogaira képezi. E vető így hangzik: Ne legyen háború sem egyének közt a természeti állapotban, sem államok közt, melyek belsőleg ugyan törvényszerű, külső viszonyukban azonban törvénytelen állapotban vannak. Mert nem ilyen módon kell mindenkinek jogához jutnia.

E vető, mely a népek jogának végső következményét képezi, nem elméleti ítélet az örökbéke lehetősége iránt, hanem postulatum, melynélfogva az erkölcsileg követelt állapot létesítésére czélszerű alkotmány által kell törekedni és ez okból

mindenekelőtt az iszonyú hadakozásnak véget vetni, mely mindeddig az állami intézkedések főcéljának tekintett.

Jóllehet az utóbbi követelmény csak *pium desiderium*; az az irányelv azonban, mely e cél keresését követeli, csalahatatlan és kötelességszerű. Csak azon esetre lehetne kétes, ha az erkölcsi törvény bennünk nem volna csalahatatlan. A ki ezt csalártnak tekintené, az embert a többi állatfajokkal egyenest ugyanazon polczra helyezné.

Az általános és folytonos békekötés képezi Kant szerint a *tiszta ész* határait szorítókozó jogtan egész végcélját. A békeállapot pedig egyedül alkotmányban, törvények által biztosított állapotban jöhet létre.

Ez alkotmány szabálya nem egyes tapasztalati esetek alapján, hanem az ész ideálja által van a priori meghatározva.

Az örök béke a legfőbb politikai jó. Mindenki köteles e békére törekedni. E cél elérését lehetővé teszi olyan alkotmány, melyben csak a törvény uralkodik.

A jogállam az államok közti jogállapot létesülésének előföltétele.

A népek természeti állapota *potentialiter*, noha nem mindig *actualiter*, a háború.

A jogszerű állapot a béke. Béke nélkül a népek viszonyaiban végleges érvényű jog és valódi igazság nem létezik.

Az államok egyesülete a béke fentartása céljából nem kivihetetlen föladat.

E föladat kivételében részt venni annyit tesz, mint az emberi kultúrfejlődés céljának folytonos megközelítése által a legfőbb politikai jót létesíteni.

A jogtanban kifejtett elvekhez Kant főleg a történet-*philosophia* szempontjából tesz megjegyzéseket a »*Vom Verhältniss der Theorie zur Praxis im Völkerrecht, In allgemein philanthropischer d. i. kosmopolitischer Absicht betrachtet*« című értekezésben. Saját nyilatkozata szerint, a munka közelebbi föladata a Mendelssohn Mózes elleni polémia. Mindazáltal az értekezés egyes megjegyzései elvi jelentőséggel is bírnak a nemzetközi jog elméletére nézve.

Mendelssohn Mózes megtámadta volt az emberiség értelmi és erkölcsi haladásának föltevését, és különösen az

emberi nem isteni nevelésének Lessing által kifejtett eszméjét. Ő azt állítja, hogy az emberiség folytonosan bizonyos határok közt ingadozik előre és visszafelé. Kant tüzetesen tiltakozik e szomorújáték ellen, mely végtére bohózzattá válnék. Fölteszi, hogy az emberi nem nem csak a kultúrában, mely természeti célját képezi, hanem erkölcsi fejlődésében is előre halad. Véleménye szerint e fejlődés néha félbeszakíttatik, de sohasem szűnik meg.

Kant nyilatkozatai az emberiség erkölcsi fejlődése iránt sajátságos világot vetnek amaz írók törekvésére, kik őt a modern pessimismus (vagy éppen legújabb válfajainak) hírnökének és megalapítójának nevezik.

Történet-philosophiai álláspontja, daczára annak, hogy igen jól ismeri a gonoszt az emberi természetben, inkább optimismusnak nevezhető, mintsem pessimismusnak. Ahol a tapasztalás vagy a történelem a pessimismus nézeteit látszik igazolni, Kant az erkölcsi törvény téuyére hivatkozik, mely az ernyedetlen erkölcsi törekvést teszi kötelességünkké. A negatív instantiák nem ijesztenek el; sőt szilárd meggyőződése szerint inkább serkentésül kell szolgálniok a fáradhatlan *kultur-munkálatra* és kitartó erkölcsi törekvésre. Az ethikai követelményen alapszik meggyőződése a haladás bizonyosságáról.

Azonban az emberi természet törvényei is kezeskednek a sikerről.

Valamint az általános erőszakoskodás és a belőle eredő bajok egyes népeket arra bírják, hogy a törvény kényszerének alávetik magokat és állampolgári alkotmányt létesítenek; szintúgy a folytonos hadakozásból eredő bajoknak az egyes államokat is, melyek egymást károsítani vagy meghódítani törekednek, végre arra kell bírniok, hogy (ellenkező indulatok daczára is) világpolgári alkotmányt vagy — a mennyiben ilyen állapot más hátrányokkal járna — közakarattal megalapított nemzetközi jogon alapuló jogszerű állapotot létesítsenek. Jóllehet a kulturfejlődés egyelőre növeszti a hatalomvágyat és szaporítja a háborúkat, de egyúttal a hadszervezés költségei és a szükségletek árai is folyton nőnek. Rövid béke nem téríti meg a hadiköltségeket. Az állami adósságokat csak

palliatív szernek tekinthetni, mely végtére önmagát semmisíti meg.

Így végtére szükségképen az erőtlenség teszi meg azt, a mit a jóakarát nem eszközöl ki, hogy t. i. a nép képviselői, kik a nép sorsa fölött határoznak, átadják a háború által követelt áldozatokat. Az önfentartási ösztön, mely kikerülné a háborút, ilyen módon egyúttal lehetővé tenné a jövő nemzedék erkölcsi haladását is.

E felfogást Kant maga is pusztá föltevésnek és véleménynek nevezi, melynek megerősítése a gondviselés dolga. Elismeri, hogy az emberi természet a népek kölcsönös viszonyaiban legkevésbé sem szeretetre méltó, hogy az államok hatalomvágya ellene szegül a tartós békének. Az egyetlen eszköz, mely által ez állapotnak véget lehetne vetni, az általánosan elismert törvényekre alapított nemzetközi jog volna.

Ennek lehetetlenségét nem bizonyíthatják egyes történelmi tények és a reálpolitikusok csekélylése. Kant a jogelvből indul ki, mely azt határozza meg: milyennek *kellene* lennie az emberek és az államok közti viszonyoknak; de tekintetbe veszi a dolgok természetét is, nevezetesen az emberi természetet, melyet nem hajlandó, sőt nem képes oly gonosznak tartani, hogy erkölcsi haladásra képtelen volna.

A jogphilosophiai érveket a történetphilosophia érvei egészítik ki. A jogelvek fejtegetéséhez a jogfejlődés vizsgálata járul.

A népek joga elméletének elemeit Kant a »Zum ewigen Érieden« című értekezésében egy nagy szempont alatt foglalja össze, midőn a probléma megfejtésére szükséges heurisztikus elveket részletesebben állapítja meg. Finom gúnyorral tiltakozik a bevezetésben minden rosszakaratú magyarázat ellen. A gyakorlati politikustól, ki a theoretikust öntetszőséggel nézi le, csak azt az egyet követeli, hogy véleményét ne tekintse veszedelmesnek! Azután további előfeltételek nélkül előre hatol — in médiás rés. Előre fölteszi azonban a jogtanban fogalmazott probléma ismeretét.

Földadatát a heurisztikus elvek, tehát a megfejtés föltételeinek kifejtése képezi. Ezek részben nemlegesek, részben igen-

legesek. Amazok az előcikkelyekben, ezek a definitív cikkekben foglalják össze.

Az első fejezet az államok közti örökbéke praelimináris cikkeit tartalmazza.

Mindenekelőtt ama föltételek elhárítása forog fenn, melyek az állandó békeállapot létesítését lehetetlenné teszik.

A folytonos ellenségeskedések lényeges okainak elhárítása által előkészítetik a tartós békeállapot.

Az örökbéke negatív föltételeit tartalmazó heuristikus elvek hat előcikket képeznek, melyek részben a hadakozás módjára, részben a békekötésre, részben a nemzetközi jog létesítését megelőző ideiglenes békeállapotra vonatkoznak.

1. cikk. Olyan békekötést, mely jövődő háború okának kikötése mellett jött létre, nem kell békekötésnek tartani.

A béke legyen tehát valódi béke, semmitse meg az ellenségeskedés mindennemű okait.

Különben nem béke, hanem csak fegyverszünet, mely a háborút megörökíti. E kifejezés: örök béke, voltaképen pleonasmus.

Semmiféle reservatio mentalis, semmiféle agyaskodás, mely bizonyos okmányok vagy subtil okoskodások alapján a casus belli jogcímét kutatja, nem egyezik meg a kormány méltóságával és a népek jogának eszméjével. Jóllehet a hatalomnövesztésre törekedő politika és az állami becsület szokásos fölfogása más eljárást ajánlhatnak.

Az előadott elv a nemzetközi jog eszméjéből ered és annak egyik postulatumát képezi.

Ugyanezt állíthatni a második elvről.

2. cikk. Semmiféle önálló államot (legyen az akár nagy, akár kicsiny, az itt közönyös!) más állam öröklés, csere, bevés vagy ajándékozás útján ne szerezhessen.

E nagy fontosságú nemzetközi jogelv az államjog elméletének egyik sarkigazságán alapszik. Az állam nem birtok (patrimonium), hanem emberekből álló társadalom, melynek senkisem parancsolhat, melylyel senkisem rendelkezhetik, csak ő maga. Az állam erkölcsi személy! Más államba való egyoldalú elhatározott bekebelezése által erkölcsi léte megsemmisülne. Államok nem házasodhat-

nak. Az államok léte fölött e szerint nem határozhatnak családi szövetségek, melyek hatalomra vagy birtokszerzésre czéloznak.

Itt Kant az örökös birodalmokra vonatkozólag azt jegyzi meg, hogy ezekben nem az uralkodó szerez új államot, hanem az állam szerez új uralkodót.

Vége az egyik állam a másíknak ne adja bérbe katonáit; mert az alattvalók nem fogyasztható tárgyak.

A harmadik elv a lefegyverkezés kérdésére vonatkozik.

3. cikk. Az állandó hadseregek (miles perpetuus) bizonyos idő múlva szűnjenek meg. Az állandó hadseregek képezik a háborúállapot megmaradásának egyik főokát. Mindazáltal nehéz dolog, adott körülmények közt, e kérdést a béke érdekében eldönteni. Mert hasonló joggal mondják az állandó hadseregek védői: a folytonos háborúk teszik nélkülözhetlenekké az állandó hadseregeket.

A circulus vitiosus kikerflhetetlenek látszik. Mindazáltal a nemzetközi jog postulatuma föltétien érvénynyel bír.

Az állandó hadseregek, a folytonos hadikészületek mindenekelőtt fenyegetik az egyes államokat, és hasonló, sőt nagyobb készületekre készítetik őket. Így a bizalmatlanság, a féltékenység, a nagyobb hatalom utáni törekvés szüntelen táplálékot nyernek. Más népekhez való viszonyban az állandó hadseregek fenyegetőző hatalmat képeznek és szüntelen alkalmat nyújtanak a fenyegetettnek megalázására.

Az állam belsejében az állandó hadsereg nyomasztó teher, mely az állam adósságait okozza és mindinkább szaporítja, sőt gazdasági bajok elhárítása czéljából, támadásokra is indít!

Kant véleménye szerint az államnak nincs joga alattvalóit háború által tönkre tenni. E megjegyzés nyilvánvalólag azon háborúkra vonatkozik, melyek czélját nem a veszélyeztetett lét képezi. Különbén Kant is szükségesnek tartja az állampolgárok katonai iskolázását, nehogy önálló létök védelmezésére képtelenek legyenek.

Mellékesen azon fenyegetőző eszközökhöz, melyek az államokat hadakozásra indítják, a szövetség-hatalmat és a pénz hatalmat is sorolja.

Az utóbbit tartja a leghatbatósb hadakozási eszköznek!

Továbbá az állami adósságok nyújtanak alkalmat háborúkra.

Ezekre czéloz a negyedik czikk.

4. czikk. Külső czivódások végett ne csináltassanak állami adósságok.

Kant az államok hitelrendszerének nagy fontosságot tulajdonít, ipar- és kultur-czélokra nézve.

A hadakozási czélok által követelt adósságokat azonban határozottan rosszalja; miután ezeknek szaporodása könnyen új háborúkat okoz, mindenesetre pedig az állami bukást idézi elő. Már a bukás valószínűsége is háborúra készítheti az általa veszélyeztetett államokat.

Itt is meg van a circulus vitiosus. A háború szaporítja az állami adósságokat és előidézi az állami tönköt. Ez pedig új háborúkat idéz elő. Azért az államjogban szintúgy, mint a népek jogában, érvényre kell jutni amaz elvnek, hogy külső czivódások végett nem szabad állami adósságokat csinálni.

Az annexión kívül van még egy másik módja valamely állam léte károsításának. Ez az intervenció. Ezt az ötödik czikkely tiltja el.

5. czikk. Az egyik állam ne elegendjék erőszakosan a másik alkotmányába és kormányzásába.

Ilyen intervencióra sohasem jogosíthat a másik állam belügyeinek rossz állapota. Minden állam eleve úr a maga házában.

Ennek bajai mást nem sértenek.

Szabad személyek vagy államok közt a rossz példa vagy skandalum nem képez sérelmet. Egy államnak sincs joga a másokban rendőrösködni.

Gyakran rossz példáról van szó. Ez által csak leplezgelek a jogtalanságot. A rossz magában foglalja büntetését. Valamely betegeskedő állam rossz példája nem serkent az utánzásra. Ilyetén módon leplezgetni lehet a haszonlesésből és hatalomvágyból eredő intervenciót, de igazolni nem lehet. Ilyen intervenciók jellemzik a népek joga előtt való állapotot. Nem épen valószínűtlen, hogy Kant ma sem volna hajlandó, végleges érvényű, tényleges nemzetközi jog létezését elismerni.

Az interventiót csak azon esetre véli megengedhetni, ha valamely állam két részre oszlik, melynek mindegyike az egészet veszi igénybe. Minden más esetben az interventió ellenkeznek a népek jogának eszméjével.

Az utolsó cikk a háborúja« való eljárásra vonatkozik.

6. cikk. Az államok a háborúban sohase vetemedjenek oly ellenségeskedésekre, melyek a jövő békében is lehetlenné tennék a kölcsönös bizalmat: ilyenek p. o. az orgyilkosok (percussores), a méregkeverők (venefici) alkalmazása, a capitulatio megszegése, az árulók bizgatása az ellenséges államban stb.

Ez elv már a jogtanban lön megállapítva.

A jövő béke föltételeit nem szabad már a csirában megsemmíteni.

Háborúban sem lehet minden eszköz megengedve. Máskülönben Kant nyilatkozata szerint megörökíttetnék az irtó háború és az örökbéke csak »az emberi nem nagy temetőjében« jöhetne létre. Azért már a háború állapotában is föltétlenül tilosnak kell lenni minden eszköznek, mely a humanitás fejlődését megakadályozza.

Mindez elveket a népek jogának alaptörvényeivé kell tenni. Mindössze tilalmak: leges prohibitiveae.

Kant a békekötés módjára, az iuterventióra, a hadakozás tilalmas eszközeire vonatkozó cikkeket szoros törvényeknek, az államok bekebelezésére, az állandó hadseregekre, az állami adósságokra vonatkozó cikkeket tágabb törvényeknek (leges latae) nevezi; minthogy az előbbieket halasztás nélkül, az utóbbiak esetleg lassankint is telj esítendőek. Azonban az utóbbiakat sem véli ad kalendas graecas elhalaszthatóknak.

A béke és a jogállapot negatív föltételei az előcikkeken vannak fejtegetve.

Ezek ama bajok elhárítására czéloznak, melyek a népek jogán alapuló állapotot lehetlenné teszik. Ez állapot pozitív föltételei az örökbékére vonatkozó definitív cikkeken adatnak elő.

A békeállapot az egyének, valamint az államok viszonyaiban nem természeti, hanem létesítendő állapot. Ez álla-

pot előre teszi föl a kölcsönös biztosítékot, mely csak törvényszerű állapotban lehetséges.

A természeti vagy törvénytelen állapot, »status injustus«, minthogy ebben az egyik szüntelenül veszélyezteti a másikat. Tehát létezik olyan jog, melynélfogva az egyik arra készítheti a másikat, hogy törvényszerű viszonyba lépjen vele, ha csak nem akar minden érintkezést elkerülni.

Kant jogtanának egyik alappostulatuma az, hogy az egymásra ható egyének kötelesek polgári alkotmányt létrehozni vagy bizonyos közös törvényeket elismerni. E követelménynek három esetben van helye. Nemcsak az egyének lehetnek törvényszerű viszonyban mint ugyanazon államnak polgárai, hanem az államok, valamint különböző államok alattvalói is, egymásközt. Ennélfogva az államjog szoros értelemben vett, a népek joga tágabb értelemben, a föltétes vilámpolgári jog legtágabb értelemben vett alkotmányt hoz létre.

Az első definitív czikk ez: Minden állam polgári alkotmánya legyen köztársasági alkotmány.

Köztársasági alkotmány alatt Kant mindig azt érti, melyben a kormányzó hatalom el van választva a törvényhozótól. A helyesen fölfogott köztársasági alkotmány az, melyben a nép képviselői bírják a törvényhozó hatalmat, tehát a reprezentatív alkotmány. Ez alkotmány három elven alapszik: először a társadalom tagjainak (mint embereknek) szabadságán, másodsor mindnyájoknak (mint alattvalóknak) függőségén egyetlen egy közös törvényhozástól, harmadszor mindnyájoknak (mint állampolgároknak) egyenlőségén.

E köztársasági alkotmányra (Kant szerint) visszavezethetni a polgári alkotmány többi fajait is. Ez alkotmány a jog fogalmának tiszta forrásából ered (mely szerint az egyik akarata a másik akaratával egy általános szabadságtörvény alapján egyesíthető) — és egyszersmind leginkább megfelel a népek joga eszméjének és az örökbéke postulatumának.

Miután ez alkotmányban az állampolgárok beleegyezése a hadakozásba magától értetődik, a háború és béke föltötti határozás pedig a törvényhozó hatalmat illeti; a döntő tényezők nem fognak könnyedén a háború terheinek és veszélyeinek

elvállalására ajánlkozni; a míg más alkotmányban illetén tévőre alkalom nem adatik.

Kant szükségesnek tartja, egy hozzátételben a köztársasági alkotmánynak a demokratikus alkotmánynyal való elcsérelése ellen határozottan tiltakozni. Az államjogbau megkülönbözteti az államformát a kormányzási módtól.

Az államforma vagy autokratikus vagy arisztokratikus vagy demokratikus, a mint egy vagy kevesen, vagy mindnyájan bírják az uralkodó hatalmat.

A kormányzási mód vagy republikánus vagy despotikus. A republicanismus a végrehajtó és a törvényhozó hatalom különválasztásának elve. A despotismusban mind a kettő összevág. Azért e szempontból a következetes demokratia eo ipso despotikus, sőt a despotikus alkotmányra.

Kant minden, nem respraesentatív kormányformát ferdéségnek nevez, miután egy és ugyanazon személy szintűgy nem lehet egyúttal törvényhozó és saját akaratának végrehajtója, valamint a főtét ugyanazon észleletben nem lehet egyszersmind altét.

Minél nagyobb valamely államban a képviselők száma és minél kisebb az uralkodók száma, annál inkább közelíti meg a valódi republicanismust, melyet Kant az ideál kormányformának tart. Előre haladó népeknek törekedniök kell e czélt reformok által fokozatosan elérni.

El kell ismernünk, hogy ez államformát és kormányzási módot az alkotmányos monarchia legjobban látszik létesíteni, melyben egyfelől törvényhozó és kormányzó hatalom különválasztvák, másfelől, legalább elvileg, a törvényhozók száma lehetőleg nagy, a kormányzóké lehetőleg csekély. Az első postulatum szerint a republikánus alkotmány eszményének megközelítésétől függ a népek jogállapotának létesítése.

A második definitiv czikk így hangzik: »A népek joga szabad államok föderalismusán alapuljon.«

A föladat tehát nem univerzál-állam, hanem a népek confoederációja az általánosan elismert nemzetközi jog elvei szerint.

Népek és államok (valamint az egyének) a természeti állapotban már együttlétök által is sértik egymást. Mindenik

képes és köteles (saját biztossága végett is) a másiktól azt követelni, hogy polgári alkotmányhoz hasonló viszonyba lépjen hozzá, mely mindenkinek jogát biztosítja.

E feladat véghezvitele a népek szövetsége vagy egylete volna, mely nemzetközi vitatkozásokat megállapított jogelvek szerint intézne el és így lehetővé tenné a béke fenntartását.

Kant ismeri amaz akadályokat, melyek az adott viszonyok közt e feladat keresztülvitele elé hárúlnak.

Midőn a vadnépeknek törvénytelen szabadságukhoz való ragaszkodásáról megemlékeznek, sajnálattal említi, hogy a kulturnépek sem akarnak lemondani hadakozási vágyókról.

Csaknem azon csodálkozik, hogy ilyen körülmények közt a háborúpolitikában jogról is van szó, hogy egyes Írók, úgymint Grotius, Puffendorf, Vatell nyilatkozatai idézetenk hadi vállalatok igazolása céljából, — habár arra nincs eset, hogy érveik valamely államra a tett *előtt* befolyást gyakoroltak volna.

Ama hódolat, melylyel minden állam (legalább szó szerint) a jog hatalma iránt viseltetik, az embernek gyakran szendergő erkölcsi tehetségét látszik bizonyítani, mely igazolja az erkölcsi haladás és a jogállapot megállapításának reményét.

Valamint a békeszerződés *egy* háborúnak, úgy a békeszövetség *mir.den* háborúnak vetne véget. E szövetség célja nem hatalomszerzés, hanem az államok szabadságának fenntartása és biztosítása.

A harmadik definitív czikk azt követeli: hogy a világpolgári jog az általános »hospitalitás« föltételeire szorítkozzék. Itt nem philanthropiáról, hanem minden idegennek ama jogáról van szó, melynélfogva valamely állam polgáraitól megérkezése miatt ellenségeskedést nem szabad szenvednie. Ez nem vendégjog, mely csak jótékony szerződésen alapúihatna, hanem látogatási jog, melynélfogva mindenki jogszerű közlekedésre ajánlkozhatik.

A természeti állapotban létező ellenségeskedés (hostilitas) helyébe általános hospitalitásnak kell lépnie.

Ez alkalommal Kant a legszigorúbban becsmérli a civilizált nemzetek viseletét más világrészekben, a látogatási

joggal való visszaéléseket, úgymint a benszülöttek kirablását és elnyomását, az ismeretes mindennemű kegyetlenségeket.

A szokásos coloniál-politika a nemzetközi jog elvével nem fér össze.

Kant a világpolgári jog eszményét nem tekinti phantastikus képzetnek, hanem a nemzetközi jog íratlan codexe kiegészítésének.

Az örökbéke kezességéről külön todalékban értekezik. Nézete szerint erről maga a természet kezekedik, mely a népeket olyan útra vezet, melyről a politika ingadozásai őket csak ideiglenesen téríthetik el.

Akár sorsnak, akár gondviselésnek nevezzük (Kant a »természet« szó alkalmazását — az erkölcsi ész korlátáira való tekintettel — illendőbbnek tartja), az emberek e hatalom által készítenek az igazságra és békére való törekvése. A természetben mutatkozó teleológiát az emberiség fejlődésében is megismerhetni.

A természet mindenekelőtt arról látszik gondoskodni, hogy az ember a föld minden részében élhessen.

A háborúk mindenfelé űzik az embereket, A háború, úgy látszik, az emberiném kiterjedésének természeti eszköze. Végre a folytonos háborúk arra kényszerítik a népeket, hogy egymásközt többé-kevésbé törvényszerű viszonyokat hozzanak létre.

A természeti mechaismus maga, nevezetesen az emberi természet törvényeinek hatálya létesíti a természeti állapotban mindenkor veszélyeztetett emberek egyesülését egy állam-jog által szabályozott alkotmányban.

Kezdetől fogva a természet választja külön a népeket, és pedig a természeti elválasztás eredeti eszközei: nyelv és vallás által. Végére azonban épen *azon* eszköz által egyesíti őket, mely legelőször okozza elválásukat és elkülönítésüket, t. i. az önhaszonlesés által.

Az önzésből ered a szerzési ösztön, a kereskedési szellem. E szellem, mely előbb-utóbb minden kultúrfejlődésre képes népben fölgerjed, minden hadakozási vállalatnak leghatározottabban ellene szegül. Ha e szellem hatalma egykor eléggé meg-

erősödött, minden eszközzel a háborúk megakadályozására fog törekedni.

Így a természet maga is (az emberi hajlamok által) annyira látszik a békéről kezeskedni, hogy az állandó békére való törekvés általános kötelességgé válik.

Az önfentartási ösztön, mely legelőször a természeti állapotban megőrökíti a háborút, végtére (eltekintve erkölcsi indokoktól) lehetővé teszi a jogállapotba való átmenetet. A természeti állapotban a jog a hatalomé, a jogállapotban a hatalom a jogé.

A kulturfeljődés a békére való tendenciával bír. A kereskedelem és az ipar felvirágzása követeli és egyúttal előmozdítja a békeállapot megmaradását. Nemcsak a jogtan, hanem a történetphilosophia szerint is elérhető a népek jogának célja.

E cél megközelítése még egy különös eszköz által mozdítatik elő. Erről szól Kant a »Geheimer Artikel zum ewigen Frieden« című fejezetben.

A népek joga elméletének egyetlen titkos czikke így hangzik:

A hadakozásra készülő államok tanácskozzanak a philosophok irányelveivel a közbéke lehetőségének föltételeiről.

Csaknem ábrándossággal vádolhatnék ama philosophot, kinek lénye ment volt minden ábrándozástól, ha saját nyilatkozata által nem veszi elejét illetén fölfogásnak.

Ő nem azt érti, hogy az államférfiak concret esetekben kérjék ki a philosophok tanácsát, hanem csak azt követeli, hogy az utóbbiakat »hallgatólag« szólítsák fel véleményadásra, azaz hogy a philosophoknak legyen szabad a hadakozás és a békekötés általános irányelveiről nyíltan és nyilvánosan értekezniük. Nem azt kívánja, hogy a philosoph véleménye a gyakorlati politikában többre becsültessék a jogásznál vagy a reálpolitikusénál, hanem csak azt, hogy véleménye általán ne nyomassák el. A philosophok szólhassanak a nélkül, hogy kérdés intéztetnék hozzájuk. Legyen szabad meggyőződésöknek nyilvános kifejezést adniok. A jogfejlődés haladása fölteszi és követeli a gondolkodás- és szólásszabadságot. Minthogy

a philosophok egyenest nem kérdeztetnek, legyenek mintegy titkos tanácsosai a politikusnak. Így értendő a titkos czikk.

Platon ama követelményre alapítá ideál államát, melyben minden viszonyban a föltétien igazság uralkodik, hogy a philosophok legyenek királyok, vagy a királyok philosophok. Kant ugyanazon bizonyossággal tiltakozik e nézet ellen, melylyel ama ráfogást utasítja vissza, hogy a philosophia más szaknak (nevezetesen a theológiának) szolgálatára van.

Nem várhatjuk meg, úgymond, hogy a philosophok királyok lesznek, de nem is kívánhatjuk, mert a hatalom bírása kikerülhetlenül rontja az ész szabad Ítéletét. Hogy azonban a királyok és a királyi (önmagokat szabadságtörvények által kormányzó) népek, a philosophok osztályát ne nyomják és ne némítsák el, hanem szabadon hagyják szólni; az mind a két részre nézve föladatuk iránti fölvilágosítás céljából nélkülözhetlen, és miután ez osztály, természeténél fogva képtelen az összecsoportosulásra és a klubszervezésre, a propaganda vadját illetőleg nem lehet gyanús.

Noha a természet maga látszik előmozdítani a jogállapot létesülését, noha az emberi kulturfejlődés a békére való tendenciával bír; az egyének és a népek saját erkölcsi törekvése mindazáltal a leghatályosb emeltyút képezi e fejlődés siettetésére és amaz aberrációk elhárítására, melyek a természeti állapotban a haladást késleltetik. Ez erkölcsi törekvés szükségképen elő lesz mozdítva az emberi tevékenység céljainak megismerése által. Első sorban a philosophok föladata ez ismeretet elérni és terjeszteni. Azért működésök nem lehet jelentéktelen az emberiség fejlődésére nézve. Azért bírjanak szólásszabadsággal és hallgattassanak meg.

A pliilosopbiai ethikának és a jogpkilosopkiának közös föladatához tartozik: a regulatív irányelvek kutatása és megállapítása, általános normatív törvények fogalmazása által egy olyan erkölcsi törvényhozás megalapítását előkészítői, mely a jogalkotás legtisztább forrása volna, mely az emberiség legjobb szellemeinek tudatában gyökereznek és végtére ezeknek működése által összeolvadhatnék a jövő nemzedékek jogtudatával. A népek joga elméletében és philosophiájában a népek olyan életrendjének létesítéséről van szó. mely a humanitás

eszményének mindinkább megfelelné és az eddigi kulturfejlődés által érlelt bajokat elháríthatná. A népek jogának problémája nem egyéb, mint az emberi társadalom értelmi és erkölcsi fejlődésének problémája.

A titkos cikkkel fejezi be Kant a nemzetközi jog filozófiáját. A definitív cikkekre következik két toldalék. Az első: »Von der Missshelligkeit der Morál und Politik in Absicht auf den ewigen Frieden;« a második: »Von der Einshelligkeit der Politik und der Moral nach dem transcendentalen Begriff des öffentlichen llechts« cím alatt.

Eleve félreismerhetlen a morál és a politika közti alapos különbség. A reálpolitika, tapasztalás szerint, mindenkor és kizárólagosau érdekek által, nem pedig eszmék által van meghatározva. A valódi morál (Kant értelmében) semmiképen sem alapú érdekeken, hanem csakis eszméken.

A politikában mindenekelőtt az érdekeknek kell uralkodniok. Kant maga is elismeri ez elsőséget és döntő befolyást, midőn a természetnek tulajdonítja a jogszerű állapotnak az emberi érdekek segítségével való létesítését. A politika mindenelőtt eszélyességet, a morál becsületességet követel. Ha a politikai gyakorlatot a morális gondolkodásmóddal akarjuk egyesíteni: egy és ugyanazon parancsnak magában kell foglalnia az eszélyesség és a becsületesség követelményét. A ki csakis a morálra törekszik, azt mondja: hogy a becsületesség jobb minden politikánál! A ki egyesíteni akarja a politikát és a morált, azt állítja: hogy a legjobb politika a becsületesség! Az utolsó tétel tapasztalati és föltételes jellegű és gyakran czáfoltatik meg a gyakorlat által. Az első azonban morális bizonyossággal bír.

Kant a politikai empirikusok ellenvetését szintúgy méltányolja, mint a történelem eddigi tanúságait, melyek szerint az erősebbet semminemű jogelv nem tarthatta vissza a gyöngébb elnyomásától. Azonban a politika összeköttetését a morállal nem is tekinthetni ténynek, hanem postulatumnak, melynek teljesítésére föltételeket kell találni a valóságban.

Kant a morális politikust megkülönbözteti az állítólagos politikai moralistától, ki olyan morált alkot magának, mely az államférfi érdekeinek felel meg. A morális politikus a morál

elveit politikai szabályokkal köti össze. A politikai moralista megsemmíti a morált, midőn függővé teszi politikai érdekektől. Ez értelemben a politikai morál — *contradictio in adjecto*. A politikai morál minden morális elvvel ellenkezik. Elveiben is erkölcstelen. Főszabályait e bárom *sophisma* képezi: 1. *Fac et excusa!* 2. *Si fecisti, nega!* 3. *Divide et impera!*

Az úgynevezett politikai moralisták gondolkodásmódjának erkölcstelensége abban rejlik, hogy kizárólagosan a materiális cél, nem pedig a cselekvés formális elve (*maximé*) által határoztatik meg. A cél változékony, miután a tér, az idő, a nagyobb előny körülményeitől függ és sohasem képezheti egy általános törvényhozás alapját. Erre csak a morális elv (*maximé*) alkalmas. Az utóbbi semmi képen sem czélelles. Sőt egyenest az emberi fejlődés legnagyobb czéljára, a legbecsebb érdekre, a legfőbb politikai jóra irányú. A *maximé* ez értelemben fölötte czélirányos, mivelhogy magában foglalja a kívánt czél Ígérétét. Azért Kant azt mondja: Törekedjetez mindenekelőtt a tiszta gyakorlati ész országa és igazsága után! Azután a czél (az örökbéke jótéte) magától meglesz!

Valóban a morális politika végtére legmagasb értelemben vett érdekpolitikává válnék és a békére való tendenciát leghatliatósabban serkentené.

Ilyetén politika igazzá tenné etételt: *fiat justitia,pereat mundus!* E jogelvet így fordítja Kant: Uralkodjék az igazság! bár elpusztúlnának a világ összes gazemberei!

Ez állásponton — melynélfogva a politikai maximák is a jogi kötelesség tiszta fogalmából indúlnak ki — nincs objectiv ellentét (az elméletben) a politika és a morál közt; noha subjectiv ellentét létezik (az emberek önző hajlamaiban). Ha nem teszszük fel, hogy a tiszta jogelvek objectiv valósággal bírnak, tehát keresztftlvihetők, hogy továbbá az államoknak és népeknek a tapasztalati politika daczára amaz elvek szerint kell cselekedniük; a történetphilosophiában kétségbeejtő és meg nem állható következtetésekre jutunk. Az igazi politika, úgymond Kant, nem tehet egy lépést sem, mielőtt a morálnak hódolna, és noha a politika magában véve nehéz mesterség, egyesítése a morállal nem mesterség; mert ez áthasítja a csomót, melyet az nem oldhat fel, mihelyest a kettő egymással ellenkezik.

Ha eltekintünk a nyilvánjog minden *anyagától*, minden jogigény *formája* gyanánt visszamarad a *publicitás* (nyilvánosság) lehetősége. Minden igazi jogigényt a közzététel lehetősége jellemez. A *publicitás* a cselekvés jogszerűségének kritériuma a *priori*.

Kant a következő tételt a nyilvánjog transcendentális formulájának nevezi: Minden más emberek jogára vonatkozó cselekvés jogtalan, melynek maximája nem fér össze a nyilvánossággal.

Ez elv nemcsak ethikai, hanem egyszersmind jogi elv. Egyelőre csak negatív, mert azt határozza meg: mely cselekvény eo ipso jogtalan.

Minden axiómához hasonlóan bizonyíthatlanul bizonyos, mert maga a jogtan egyik axiómáját képezi. Alkalmazása a nyilvánjogra nem okoz nehézséget.

Példák Kant szerint: az államjogban — a lázadás jogtalansága, melyet szükségképen titokban kell szorgolni, mely tehát nem fér össze a publicitás elvével; a népek jogában többek közt a következő antinómiák politika és morál közt: ha az uralkodó az első tisztviselő minőségében nem akarja megtartani amaz Ígéretet, melyet a felelősség nélküli államfőnök minőségében adott; ha valamely állam hatalmának emelkedése kisebb államoknak a támadás jogczíméül szolgál; ha nagyobb állam kisebb államot, melynek országa saját tartományába nyúl, be akar keblezni saját országába.

A népek jogában minden vállalat jogtalanak tekintendő, mely a publicitás kritériumát nélkülözi. A reálpolitikusok agyaskodása e kritérium föltétien érvényén semmit sem változtat.

A nyilvánjog transcendentális elvét positiv alakban így fejezhetni ki: Minden maxima, mely (ha célját nem akarja eltéveszteni) a publicitást szükségli, joggal és politikával egyaránt megegyezik.

Valamint Kant ethikájában, úgy jogtanában is az alapelv nem tapasztalati föltételek, hanem a cselekvés törvényszerű formája által van meghatározva. A kategorikus imperatív merőben általános és föltétien érvénynyel bír. A legfőbb erkölcstörvénynek univerzális jelentősége van minden emberi cselekvésre, az összes emberi viszonyokra nézve.

Az etika formális alapelve egyszermind a jogtan és nevezetesen a-nemzetközi jog philosophiájának alapja.

Az általános etika és a jogphilosophia a nemzetközi jog theoriája által fejeztetik be.

A népek jogának theoriáját két úton lehet kifejezni: történelmi vagy philosophiai munka által. Az államok szerződésai, az általános szokás által megállapított jogelvek és különös katározmányok, bizonyos rendszerességgel foglaltnak össze, mint a tényleges nemzetközi jog elemei.

Ez értelemben lehet szó a népek jogának elméletéről a szakirodalomban; a mennyiben a számos okmánygyűjtemény és az egyes szerződések története nem jönnek tekintetbe.

A másik esetben legelőször etikai vagy jogphilosophiai elvek alapján lesz fejtegetve és fogalmazva a népek jogának problémája. A jogphilosophiai munkát mindenekelőtt a népek jogának alapelvét állapítja meg és ez alá subsumálja az egyes tapasztalati eseteket. E subsumptió adja meg a minden lehető jogi kérdések eldöntésére szolgáló heurisztikus elveket és ama normatív törvényeket, melyek a tényleges törvényhozás alapjául szolgálhatnak.

Kant értelmében az első dogmatikus, a másodikat kritikai feladatnak lehetne elnevezni.

Amaz a fejlődés tényeit lajstromozza, emez a fejlődés föltételt vizsgálja és törvényeit kutatja.

Az első az egyes tényállás előadására szorítkozik, a másik az egyes tények összefüggését egy általános szempont alá igyekszik foglalni. Ezzel a két föladat különbsége nincsen még kimerítve. A dogmatikus vagy történelmi módszer szorosan positivistikus.

Nem azon értelemben dogmatikus, mint ama speculatio, mely tudományos, vagy épen minden módszer nélkül, *a priori* alkot olyan ideált, melynek a valóságban nincs correlatuma.

A philosophiai munkát e módja itt nem jöhet tekintetbe.

A philosophiai vagy kritikai módszer az előbb kifejtett értelemben egyszermind teleológiai jelleggel bír. A népek jogának problémája egyúttal az elméleti munkálkodás és a

gyakorlati törekvés célját állapítja meg. Tehát ezél van adva, mely szükségképen meghatározza a fejlődést, melynek elérése végett heuristikus elvek állapítandók meg. Ez a tulajdonképi philosophiai földadat.

A tényleges fejlődés kezdeteit is e szempont alatt kell megítélni. A nemzetközi jog philosophiai elmélete azokat csak annyiban ismerheti el a népek joga igazi elveinek, a mennyiben ama czéllal nem ellenkeznek. E theoria végelemzésben nem egy múlt fejlődés *causal* törvényeit, hanem a jövőndő fejlődés *normatív* törvényeit akarja megállapítani. Magától értetődik, hogy az utóbbiak csak olyan törvények lehetnek, melyek az általános causal-törvényekkel nem ellenkeznek.

Kant theoriája is ilyen elmélet.

Az említett elvek alapján megérthetni a jogphilosophia összefüggését az etkikával általában és a kettő közti összefüggést a Kant rendszerében különösen.

Mint hogy ez szorosán megkülönbözteti a *legalitás* és a *moralitás* elveit, a jogszerű és a morális gondolkodás és cselekvésmódot, eleve alapj okban különbözöknek látszik tekinteni. Amaz csak a cselekvés külső formáját, emez csakis az indulat belső formáját érinti. A jogban a cselekvés (tett), az ethikában az indulat (érzület) határoz. Mindazáltal a két elv nem esik oly távol egymástól. Sőt alig csaldunk, ha fölteszszük, hogy közös gyökérben vagy általánosabb elvben egyesíthetők. Kant gondolatmenete implicite magában foglalja ama követelményt, hogy a jogszerű cselekvés- és gondolkodásmódnak az erkölcsivel mindinkább egyesülnie és megegyeznie kell. Ennek következtében az eredeti különbség szüntelen fogyatkozásával a legalitás mindinkább a moralitás formájává válnék. Ha azonban e föltevést Kantnak a két elv antinómiájára vonatkozó nézetével nem is egyeztethetnék össze: ez mitsem változtatna ama meggyőződésünkön, hogy a két elv egy magasabb elvben való összefüggésének föltevése szükséges.

A jogi törvényhozásnak az erkölcsi törvényhozással való megegyezésre kell irányulnia. E tendentia képezi ethikai kritériumát, melyet nem nélkülözhet, noha célját csak lassaukint közelíthetné meg.

Ez etikai kritérium tünteti ki Kant jogtanának alapelveit is, nevezetesen a népek jogának tkeoriájában kifejtett elveket. Azért ez elmélet (a rendszeres kidolgozás hiányainak és a pragmatikai detail hézagos ismeretének daczára) igényt tarthat a nemzetközi jog elméletével foglalkozók komoly figyelmére.

Kant annyira átalja az emberi természet eszményítése és történelmi tények leplezgetése által valamely nemzetközi jogi utópiát hihetővé tenni, hogy legújabb időben helyes oknál fogva utaltak amaz etikai pessimismusra, mely a *radikális gonoszról* szóló tanában, valamint jogtanában is nyilvánul, mely másfelől a pessimismus újabb fajaitól lényegesen különbözik. O nem a múlthoz folyamodik tanácsért. Nézete szerint a czél *nem* a J. J. Rousseau által magasztalt *elveszett természeti állapotban*, hanem a *kiküzdendő jogállapotban* érhető el. Ő az elveket nem abból meríti, a mi *volt*, hanem abból, a minek lennie *kell*, a jogfogalom tiszta forrásából, az ész postulatumból. A kritikai philosophia szellemét a népek jogának elméletében sem tagadja el. E szellem már a kérdéstételben és a módszerben is nyilvánul. Habár postulatumok és teleológiai elvek e tbeoriában a legnagyobb jelentőséggel bírnak: bizonyára nem képezik ama apriorismus folyományát, mely (az általános causal-törvények figyelembevétele nélkül) dogmatikus állításokból minden lehető tapasztalásra nem alkalmazható elveket hoz le.

E tbeoria elvei nagy részben ellenkezőleg a tényleges viszonyok elfogulatlan vizsgálásáról tanúskodnak.

Azért eme theoria nemcsak a népek jogának pbilosophiájára, hanem általán tudományos elméletének megalapítására nézve is komoly jelentőséggel bír.

Ama szabályelvek, melyeket Ivánt a »Zum ewigen Érieden« című értekezésében fejteget, a pozitív munkálat heuristikus elvei gyanánt szolgálhatnak, mely ilyen heuristikus elvek nélkül a szerződések és az államok érintkezésében divatozó esetleges szabályok lajstromozására szorítkoznék.

E szorítkozás nem felelhet meg a népek joga eszméjének. A természetbúvárlatban, az exact tudományok munkálatában ilyen határozódás nélkülözhetlen. Ahol azonban a

népek viszonyának és egész életrendjének javítása, az emberi kulturfeljődés haladása, az emberiség ideál javai: *jog és szabadság* forognak fenn; ahol nem a *megelevő természeti rend megismerése*, hanem az *erkölcsi társadalmi rend létesítése* képezi főadatunkat: ott nem nélkülözhetjük a postulatumokat és a normatív törvényeket, melyek mindnyájunk törekvésének szilárd mintamértéket nyújtanak; ott az emberiség leg-nemesebb szellemeinek úttörő közreműködéséről nem szabad lemondanunk.